

त्रिभाषा सूत्रानुसार राज्यातील केंद्र शासनाची कार्यालये, बँका, विमा कंपनी इत्यादी कार्यालयांमध्ये मराठी भाषेच्या वापराबाबत जिल्हाधिकार्यांनी करावयाची कार्यवाही

**महाराष्ट्र शासन
मराठी भाषा विभाग**

शासन परिपत्रक क्रमांक- मभावा-२०१९/प्र.क्र.६६/भाषा-२

नवीन प्रशासन भवन, ८ वा मजला,
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक : ०६.११.२०२०

वाचा :

- १) केंद्र शासनाच्या राजभाषा विभागाची दि.१८.६.१९७७, दि.२६.०२.१९८६, दि.०१.०७.२०१०, दि.०७.०४.२०११ व दि.२८.०४.२०१७ ची कार्यालयीन जापने
- २) विभागाचे शासन परिपत्रक क्र. मभावा-२०१६/प्र.क्र.८२/भाषा-२, दि.०५.१२.२०१७
- ३) विभागाचे अर्धशासकीय पत्र क्र. मभावा-२०१८/प्र.क्र.१०९/२०१८/भाषा-२, दि. १०.०६.२०१९
- ४) सामान्य प्रशासन विभागाचे अशासकीय पत्र क्र. बैठक-२०२०/प्र.क्र.४७/कार्यासन - २९ अ, दि.१३.१०.२०२०

प्रस्तावना :-

केंद्र शासनाच्या त्रिभाषा सूत्रानुसार राज्यातील केंद्र शासनाच्या सर्व कार्यालयांत इंग्रजी व हिंदीबरोबरच स्थानिक भाषा म्हणजेच मराठी भाषेचा वापर करणे बंधनकारक आहे. यासंदर्भात केंद्र शासनाच्या राजभाषा विभागाने संदर्भ क्र. १ मध्ये नमूद केलेल्या कार्यालयीन जापनांन्वये हिंदी व इंग्रजीबरोबर प्रादेशिक भाषेचा प्राथम्याने वापर करण्याच्या सूचना दिल्या आहेत. केंद्र शासनाच्या सदर सूचना सामान्य प्रशासन विभाग व मराठी भाषा विभागामार्फत वेळोवेळी परिपत्रकाद्वारे महाराष्ट्रातील केंद्रीय कार्यालये, सार्वजनिक उपक्रम, बँका, विमा कंपनी, रेल्वे तसेच अन्य केंद्रीय आस्थापना यांच्या निदर्शनास आणण्यात आलेल्या आहेत. या सर्व कार्यालयांत मराठी भाषेचा वापर करण्यात येतो किंवा कसे हे तपासण्यासाठी संदर्भ क्र. ३ च्या अर्धशासकीय पत्रान्वये जिल्हाधिकार्यांना सूचना देण्यात आलेल्या आहेत. तरीसुद्धा, राज्यातील केंद्र शासनाची कार्यालये, बँका, विमा कंपनी इ. ठिकाणी इंग्रजी व हिंदीसोबत मराठी भाषेचा वापर होत नसल्याबाबतची निवेदने, तक्रारी आपले सरकार तक्रार प्रणालीमार्फत वारंवार शासनास प्राप्त होत आहेत. तसेच लोकप्रतिनिधीमार्फतही अशा प्रकारच्या सूचना वेळोवेळी प्राप्त होत असतात.

उपरोक्त बाबी विचारात घेता, केंद्रीय कार्यालये, बँका, विमा कंपनी इत्यादी कार्यालयांमध्ये हिंदी व इंग्रजी सोबत प्राधान्याने स्थानिक भाषा म्हणून मराठी भाषेचा वापर करण्यात येतो किंवा कसे याबाबतचे स्वयंघोषणापत्र सदर कार्यालयांकडून प्राप्त करून घेऊन, सर्व कार्यालयांच्या स्वयंघोषणापत्रांचा

जिल्हानिहाय एकत्रित अहवाल शासनास सादर करण्याबाबतचे निदेश जिल्हाधिकाऱ्यांना व संचालक, भाषा संचालनालय यांना देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन परिपत्रक:-

केंद्र शासनाच्या राजभाषा विभागाने संबंधित राज्यांच्या प्रादेशिक भाषांचा वापर करण्यासाठी संदर्भ क्र. १ मधील ज्ञापनांन्वये निदेश दिलेले आहेत. संविधानातील कलम ३४५ मधील तरतूदींच्या अनुषंगाने महाराष्ट्र राजभाषा अधिनियम, १९६४ व सुधारणा अधिनियम, २०१५ अन्वये महाराष्ट्र राज्याची राजभाषा म्हणून देवनागरी लिपीतील मराठी भाषा स्वीकारण्यात आली आहे. त्यामुळे महाराष्ट्र राज्यातील केंद्र शासनाची कार्यालये, बँकिंग, दूरध्वनी, टपाल, विमा, रेल्वे, मेट्रो, मोनो-रेल, विमान प्रवास, गॅस, पेट्रोलियम, कराधान इ. सेवा पुरविणारी अन्य कार्यालये, महामंडळे, प्राधिकरणे व सार्वजनिक उपक्रमांतील कार्यालये इत्यादींमध्ये हिंदी व इंग्रजी भाषेबरोबर प्राथम्याने मराठी भाषेचा वापर करणे आवश्यक आहे. ही बाब तपासण्याच्या अनुषंगाने राज्यातील सर्व जिल्हाधिकाऱ्यांना पुढीलप्रमाणे सूचना देण्यात येत आहेत.

२. जिल्हाधिकाऱ्यांनी आपल्या अखत्यारीत येणाऱ्या जिल्हा व त्या अंतर्गत तालुक्यातील केंद्र शासनाची कार्यालये, बँकिंग, दूरध्वनी, टपाल, विमा, रेल्वे, मेट्रो, मोनो-रेल, विमान प्रवास, गॅस, पेट्रोलियम, कराधान इ. सेवा पुरविणारी अन्य कार्यालये, महामंडळे, प्राधिकरणे इ. कार्यालयांमध्ये “त्रिभाषा सूत्रानुसार मराठी भाषेचा वापर करण्यात येतो किंवा कसे” याबाबतचे स्वयंघोषणापत्र संबंधित कार्यालयांकडून “परिशिष्ट अ” मधील नमुन्यात दर तिमाहीअखेर म्हणजेच (जानेवारी ते मार्च, एप्रिल ते जून, जुलै ते सप्टेंबर, ऑक्टोबर ते डिसेंबर) प्राप्त करून घ्यावे. परिशिष्ट-अ मधील स्वयंघोषणापत्र उपरोक्त नमूद कार्यालयांनी दर्शनी ठिकाणी सूचनाफलकावर प्रदर्शित करण्याबाबत त्यांना सूचना द्याव्यात. या कामासाठी जिल्हा व तालुका स्तरावर गट-ब च्या दर्जापेक्षा कमी नाही अशा अधिकाऱ्यांमधून एका समन्वय अधिकाऱ्याची नेमणूक करण्यात यावी. तसेच, संदर्भ क्र.४ च्या पत्रान्वये, मुख्य सचिव यांनी दिलेल्या निदेशांच्या अनुषंगाने, पी.जी. पोर्टल व आपले सरकार तक्रार प्रणालीवरील “मराठी भाषेच्या वापराबाबतच्या” तक्रारींचे निवारण करण्यासाठी सदर समन्वय अधिकाऱ्यास प्राधिकृत करण्यात यावे. जिल्हाधिकाऱ्यांनी जिल्हा व त्या अंतर्गत तालुक्यातील उक्त कार्यालयांच्या स्वयंघोषणापत्राबाबतचा एकत्रित अहवाल दर तिमाहीनंतर १५ दिवसांत म्हणजेच १५ एप्रिल, १५ जुलै, १५ ऑक्टोबर व १५ जानेवारीपर्यंत “परिशिष्ट- ब” मध्ये भाषा संचालक, भाषा संचालनालय यांना सादर करावा.

३. जिल्हास्तरावर मंत्री, पालकमंत्री किंवा लोकप्रतिनिधी यांच्या अध्यक्षतेखाली होणाऱ्या बैठकांना जिल्हातील उपरोक्त नमूद केंद्र शासनाच्या कार्यालयांमधील कार्यालयप्रमुख, अग्रणी बँकेचे व्यवस्थापक इत्यादींना आमंत्रित करून मराठी भाषेच्या वापराबाबत जागरुकता निर्माण करावी.

४. जिल्हाधिकाऱ्यांकडून प्राप्त उक्त कार्यालयांच्या जिल्हानिहाय स्वयंघोषणापत्राबाबतचा अहवाल भाषा संचालक, भाषा संचालनालय, वांद्रे (पूर्व), मुंबई यांनी एकत्रितरित्या सोबतच्या “परिशिष्ट-क” मध्ये शासनास तिमाहीनंतर २० एप्रिल, २० जुलै, २० ऑक्टोबर व २० जानेवारीपर्यंत सादर करावा.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०२०१९०६१६५३१९६६३३ आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(संजय कुमार)
मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

- १) मा. राज्यपाल यांचे सचिव
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव
- ३) सचिव केंद्रीय विधी आणि न्याय मंत्रालय, राजभाषा विभाग, नवी दिल्ली
- ४) सर्व मा. मंत्री/राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव
- ५) विरोधी पक्ष नेते, विधान सभा / विधान परिषद, विधानमंडळ, मुंबई
- ६) मा. उपसभापती, विधानपरिषद, महाराष्ट्र विधानमंडळ, मुंबई
- ७) मा. उपाध्यक्ष, विधानसभा, महाराष्ट्र विधानमंडळ, मुंबई
- ८) सर्व विधानसभा/विधानपरिषद सदस्य, मराठी भाषा समिती सदस्य, विधानमंडळ, मुंबई
- ९) मा. मुख्यसचिव/ अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव / सचिव, सर्व मंत्रालयीन विभाग
- १०) मा. मंत्री, मराठी भाषा यांचे विशेष कार्य अधिकारी, मंत्रालय, मुंबई
- ११) सर्व जिल्हाधिकारी / सर्व विभागीय आयुक्त
- १२) प्रबंधक उच्च न्यायालय, मुळ शाखा, मुंबई (पत्राने)
- १३) प्रबंधक उच्च न्यायालय, अपिल शाखा, मुंबई (पत्राने)
- १४) सचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ, विधानभवन, मुंबई
- १५) सचिव, महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, मुंबई (पत्राने)
- १६) लोकायुक्त/उप लोकायुक्त, मुंबई (पत्राने)
- १७) आयकर आयुक्त, आयकर कार्यालय, मुंबई
- १८) मुख्य वाणिज्यिक व्यवस्थापक, मध्य रेल्वे मुख्य कार्यालय, छत्रपती शिवाजी टर्मिनल्स, मुंबई

- १९) मुख्य वाणिज्यिक व्यवस्थापक, पश्चिम रेल्वे मुख्य कार्यालय, चर्चगेट, मुंबई
- २०) मुख्य व्यवस्थापक, मुंबई मेट्रो रेल्वे कॉर्पोरेशन लिमिटेड, ई ब्लॉक, वांद्रे-कुर्ला कॉम्प्लेक्स, वांद्रे, मुंबई ४०० ०५१
- २१) सहाय्यक संचालक, टपाल सेवा (तांत्रिक), मुख्य पोस्टमास्टर जनरल यांचे कार्यालय, मुंबई- ४००० ०१
- २२) मुख्य महाव्यवस्थापक, महानगर टेलिफोन निगम लि. मुंबई टेलिफोन हाऊस, वीर सावरकर मार्ग, दादर (पश्चिम), मुंबई- ४०० ०२८
- २३) संचालक, भारत संचार निगम लि. केंद्रीय टेलिग्राफ हाऊस, मुंबई-४०० ००१
- २४) महाव्यवस्थापक, रिझर्व बँक ऑफ इंडिया, शहिद भगतसिंग मार्ग, फोर्ट मुंबई- ४०० ००१
- २५) महाव्यवस्थापक, नौपरिवहन कार्यालय, मुंबई- ४०० ००१
- २६) संचालक, आण्विक उर्जा विभाग, अणुशक्ती भवन, एच.एस.मार्ग, कुलाबा, मुंबई- ४०० ०३९
- २७) संचालक, डायरेक्टर ऑफ कॉटन डेव्हलपमेंट, कृषि मंत्रालय, पहिला मजला, रामजी भाई कमानी मार्ग, बॅलार्ड इस्टेट, मुंबई ४०० ०३८.
- २८) व्यवस्थापक विभागीय पारपत्र कार्यालय, मनीषा कमर्शियल सेंटर, डॉ.अॅनी बेझंट मार्ग, वरळी, मुंबई-४०० ०२६
- २९) संचालक, रेडिओ केंद्र, आकाशवाणी भवन, जुन्या आमदार निवास समोर, मुंबई- ४०० ०३२
- ३०) महाव्यवस्थापक, सर्वसाधारण विमा योजना, सुरक्षा, १७०, जमशेटजी टाटा रोड, चर्चगेट, मुंबई- ४०००२०
- ३१) महाव्यवस्थापक, आयुर्विमा महामंडळ, योगक्षेम, चर्चगेट, मुंबई - ४०००२०.
- ३२) व्यवस्थापक एअर इंडिया, एअर इंडिया बिल्डींग, नरिमन पॉईंट, मुंबई- ४०० ०२१
- ३३) व्यवस्थापक, तेल व नैसर्गिक वायू महामंडळ, नरिमन पॉईंट, मुंबई- ४०० ०२१
- ३४) महालेखापाल (लेखा परीक्षा/लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-१, मुंबई
- ३५) महालेखापाल (लेखा परीक्षा/लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-२, नागपूर
- ३६) अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई
- ३७) निवासी लेखा परीक्षा अधिकारी, मुंबई
- ३८) सर्व मंत्रालयीन विभाग
- ३९) निवड नस्ती (भाषा-२)

परिशिष्ट "अ"

तपासणीसूची

केंद्र शासनाच्या राजभाषा विभागाने त्रिभाषा सूत्रासंदर्भात दिलेल्या निदेशानुसार, जनतेशी संबंध येणाऱ्या खालील बाबींमध्ये प्रादेशिक भाषा म्हणून मराठी भाषेचा वापर करणे आवश्यक आहे.

अ.क्र.	कार्यालयातील मराठी भाषेच्या वापरासंदर्भात मुद्दे	अभिप्राय		
		होय	नाही	संबंधित नाही
१	कार्यालयातील नावांच्या पाटया, सूचना फलक, जाहिराती इ. मराठी भाषेत असणे आवश्यक आहे. तसेच, मराठी, हिंदी व इंग्रजी या तिन्ही भाषांमधील अक्षरांचे आकारमान समान असून भाषांचा क्रम खालीलप्रमाणे आहे:- १) मराठी २) हिंदी ३) इंग्रजी			
२	कार्यालयामार्फत पुरविली जाणारी सर्व प्रपत्रे, नमुने, आवेदन पत्रे, सर्व बँक व टपाल पावत्या व जनतेशी संबंधित सर्व दस्तऐवज इ. मराठी भाषेमध्ये प्राधान्याने उपलब्ध आहेत.			
३	जनतेसाठी माहिती पुरविण्यात येणाऱ्या सर्व ऑनलाईन सेवा/प्रणाली तसेच ट्विटर, फेसबुक इ. वर मराठी भाषेचा वापर करण्यात येतो.			
४	कार्यालयांमार्फत देण्यात येणाऱ्या सूचना तसेच प्रवासासंदर्भात करण्यात येणाऱ्या सर्व उद्घोषणा, दिशादर्शक फलक, आगमन व निर्गमन निर्देशफलक, वेळापत्रक, नामफलक, आरक्षण नमुने, प्रवासी तिकिटे इ. मध्ये मराठी भाषेचा वापर प्राथम्याने करण्यात येतो.			
५	कार्यालयातील कर्मचाऱ्यांना स्थानिक जनतेशी मराठी भाषेतून पत्रव्यवहार करणे किंवा संवाद साधणे सोपे जावे यासाठी कार्यालयांमार्फत कर्मचाऱ्यांसाठी वेळोवेळी मराठी भाषा शिकण्यासाठी कार्यशाळा व प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येते.			
६	अ) बँकाच्या सर्व ठिकाणच्या एटीएम मध्ये मराठी भाषेचा पर्याय उपलब्ध आहे. ब) ग्राहकांसाठी असलेले विविध फॉर्म, स्लिप (पैसे भरणे व काढण्यासाठी, डिमांड ड्राफ्ट इ.साठी) अर्ज मराठीत उपलब्ध आहेत. क) टोकन क्रमांकाची उद्घोषणा मराठी भाषेत करण्यात येते.			

स्वयंघोषणापत्र

उपरोक्त तपासणीसूचीतील (--, --,---) या बाबींसंदर्भात या कार्यालयात मराठी भाषेचा वापर करण्यात येतो. तर, (---,---) या बाबींसंदर्भात सद्यःस्थितीत मराठी भाषेचा वापर करण्यात येत नाही. तथापि, येत्या तीन महिन्यात सदर बाबी स्थानिक जनतेच्या सोयीसाठी मराठी भाषेत उपलब्ध करून देण्यात येतील, असे स्वयंघोषित करण्यात येत आहे.

सही:-

अधिकाऱ्याचे नाव:-

पदनाम :-

कार्यालयाचे नाव व शिक्का :-

: परिशिष्ट-“ब” :

केंद्रीय कार्यालये / महामंडळे / सार्वजनिक उपक्रम / वित्तीय संस्था इत्यादींमधील मराठी भाषेच्या वापराबाबत जिल्हाधिकाऱ्यांनी भाषा संचालनालयास पाठवावयाचा त्रैमासिक अहवाल

जिल्हा :-

अहवालाचा कालावधी :- (उदा.१ जानेवारी ते ३१ मार्च)

अ.क्र.	स्वयंघोषणापत्रानुसार कार्यालयाचे नाव	तपासणीसूची नुसार मराठी भाषेचा वापर न होणारे मुद्दे	शेरा / सर्वसाधारण निरीक्षणे) (५-१० ओळीत)
१	२	३	७

स्वाक्षरी
जिल्हाधिकाऱ्यांचे नाव

: प रि शि ष्ट-“क” :

केंद्रीय कार्यालये / महामंडळे / सार्वजनिक उपक्रम / वित्तीय संस्था इत्यादींमधील मराठी भाषेच्या वापराबाबत जिल्हाधिकार्यांकडे प्राप्त स्वयंघोषणापत्रानुसार भाषा संचालनालयाने शासनास सादर करावयाचा त्रैमासिक अहवाल

अहवालाचा कालावधी :- (उदा.१ जानेवारी ते ३१ मार्च)

अ.क्र.	जिल्हा	स्वयंघोषणापत्र सादर केलेल्या कार्यालयांची संख्या	तपासणी सूचीतील मुद्द्यांच्या अनुषंगाने मराठी भाषेचा वापर कमी असणाऱ्या / वापर न करणाऱ्या कार्यालयांची संख्या	शेरा / सर्वसाधारण निरीक्षणे (५-१० ओळीत)

भाषा संचालक
भाषा संचालनालय